



# HET VERVAL GEKOESTERD

Hergebruik ruïne steenfabriek “De Liesbosch” – Utrecht Zuid

Thesisplan & Reflectie Eelko Kroon

## Colofon

### Tekst & Samenstelling:

Eelko Kroon

Studienummer: 1303031

E-mail: [eelkokroon@gmail.com](mailto:eelkokroon@gmail.com)

### Aanleiding:

Thesisplan & Reflectie MSc 3/4 ©MIT

Technische Universiteit Delft

Faculteit Bouwkunde

Julianalaan 134

2628 BL Delft

Postbus 5043

2600 GA Delft

Telefoon: 015-2789111

E-mail: [info@tudelft.nl](mailto:info@tudelft.nl)

Website: <http://bk.tudelft.nl/>

Vakcode: AR4AR100

### Begeleiders:

Ir. W.L.E.C. Meijers

E-mail: [W.L.E.C.Meijers@tudelft.nl](mailto:W.L.E.C.Meijers@tudelft.nl)

Ir. F.W.A. Koopman

E-mail: [F.W.A.Koopman@tudelft.nl](mailto:F.W.A.Koopman@tudelft.nl)

### Ontwerplocatie:

Ruïne steenfabriek “De Liesbosch”

Liesbosweg, Hoograven

3525 Utrecht-Zuid

## Voorwoord

---

Voor u ligt het thesisplan dat ik schreef tijdens mijn afstudeerproject aan de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft. Hier volgde ik de opleiding Architectuur, met als specialisatie de richting @MIT, wat staat voor Restauratie, Modificatie, Interventie en Transformatie. Kort samengevat houdt dit in dat deze ontwerpstudio zich richt op hergebruik van bestaande bouwwerken.

Binnen deze afstudeerrichting maakte ik deel uit van de studio Utrecht, die in februari 2011 startte. In teamverband werd een stedenbouwkundige analyse van enkele wijken in Utrecht-Zuid uitgevoerd. Vervolgens kwamen twaalf potentiële afstudeerprojecten aan bod; gebouwen die eerst uitvoerig zijn geanalyseerd.

Uiteindelijk koos ik ervoor om een ruïne van een steenfabriek als ontwerpproject te gebruiken. Dit thesisplan gaat eerst in op mijn houding aan het begin van het ontwerpproject en de methodieken die ik toe zou gaan passen in mijn ontwerpproject. Na een korte literatuurstudie ben ik voornamelijk ontwerpend en onderzoekend bezig geweest.

In het vijfde hoofdstuk van dit verslag treft u mijn reflectie aan, waarin ik achteraf terugblik op het totale proces en mijn ontwikkelende houding ten opzichte van dit specifieke project. Ook mijn bredere visie op omgaan met bestaande bouwwerken en op de hedendaagse monumentenzorg komt aan bod.

Dit voorwoord wil ik graag ook gebruiken om een woord van dank te uiten naar mijn begeleiders, Lidy Meijers en Frank Koopman.

Lidy, bedankt voor je kritische houding gedurende mijn ontwerpproces. Je houding zette mij steeds aan het denken. Je zei niet wat ik moest doen, maar gaf wel steeds aan welke thema's mijn aandacht nodig hadden. We zijn het lang niet altijd eens geweest over mijn houding ten opzichte van de ruïne en de relatie tussen nieuw en oud. Moet er nu sprake zijn van een duidelijk contrast, of is een verweving van het geheel ook op zijn plaats? Toch heb je me geholpen om sommige onderdelen duidelijker te verwoorden, juist door je kritiek.

Frank, bedankt voor je kennis en advies! Je hebt me geholpen om een technisch kloppend gebouw te ontwerpen, dat veel realiteitszin bevat. Uit je adviezen kwam heel duidelijk naar voren dat de techniek de architectuur perfectioneert; een opvatting die wij delen.

Ook Elize van Dooren – mijn gecommitteerde – wil ik bedanken voor haar enthousiasme gedurende de presentatiemomenten. Dat motiveerde me!

Ir. Martin Tenpierik bedank ik voor zijn adviezen op het gebied van akoestiek. Aangezien ik een theater heb ontworpen in een gebied met veel verkeerslawaaï, was het van groot belang dat ik hier aandacht aan besteedde. Je hebt me goede adviezen gegeven en ik heb veel geleerd over geluidsisolatie en over akoestiek binnen een zaal!

Ir. Leo de Ruijscher ondersteunde mij bij het komen tot een geschikt klimaatsysteem. Ook u dank ik hartelijk voor uw tijd en advies.

Dan nog een groot woord van dank aan mijn vriendin Marinda! Je hebt ruim een jaar al mijn verhalen aan moeten horen, ook over veel moeilijkheden en problemen waar ik tegenaan liep. Toch ben je er altijd voor me geweest!

Verder wil ik mijn ouders en verdere familie bedanken voor hun oprechte interesse voor mijn studie. Ook jullie hebben me gemotiveerd om vol te houden!

Dit verslag bevat uitsluitend de achterliggende gedachten en de beknopte literatuurstudie. Voor een duidelijk beeld van mijn afstudeerproject verwijs ik u naar mijn afstudeerpresentatie en de bijbehorende tekeningen en maquettes. Die geven het beste beeld van waar ik de afgelopen 14 maanden mee bezig ben geweest!

Eelko Kroon

april 2012

# Inhoud

---

<b>Colofon</b> .....	<b>2</b>
Voorwoord .....	3
Hoofdstuk 1: Motivatie .....	6
<b>1.1 Veranderende bouwopgave</b> .....	<b>6</b>
1.1.1 Behoud monumenten .....	6
1.1.2 Vertrek industrie .....	6
1.1.3 Financiële motieven .....	6
<b>1.2 Onderwijs</b> .....	<b>6</b>
1.2.1 Studio Utrecht .....	6
1.2.2 Persoonlijke fascinatie: ruïne .....	6
1.2.3 Korte beschrijving ruïne.....	7
Hoofdstuk 2: Probleemstelling.....	8
<b>2.1 Problematiek</b> .....	<b>8</b>
2.1.1 Praktische problemen .....	8
2.1.2 Activiteiten .....	8
2.1.3 Betekenis van de ruïne .....	8
<b>2.2 Onderzoek</b> .....	<b>8</b>
2.2.1 Hoofdvraag .....	8
2.2.2 Deelvragen.....	8
Hoofdstuk 3: Onderzoeksmethodes .....	9
<b>3.1 Methodieken</b> .....	<b>9</b>
3.1.1 Research by Design .....	9
3.1.2 Literatuurstudie .....	9
3.1.3 Statistieken .....	9
3.1.4 Analyse.....	9
3.1.5 Persoonlijke visie .....	9
<b>3.2 Methodieken per deelvraag</b> .....	<b>9</b>
3.2.1 Deelvragen.....	9
3.2.2 Uitvoering.....	9
Hoofdstuk 4: Literatuurstudie .....	10
<b>4.1 Ruïnes</b> .....	<b>10</b>
4.1.1 Liever geen ruïnes.....	10
4.1.2 Geen ideaalbeeld .....	10
4.1.3 Totaalwerk.....	10
4.1.4 Definities .....	10
4.1.5 Behandeling .....	11
<b>4.2 Persoonlijke visie</b> .....	<b>11</b>

Hoofdstuk 5: Reflectie .....	12
<b>5.1 De relatie tussen het thema van de studio en het ontwerp.....</b>	<b>12</b>
5.1.1 Het thema van @MIT .....	12
5.1.2 Het thema van Studio Utrecht .....	12
5.1.3 Percentage nieuw-oud.....	12
5.1.4 Contrast versus symbiose .....	12
5.1.5 De discussie over het dakterras .....	14
<b>5.2 De relatie tussen de methodische invalshoek van de studio en de methode van de student ..</b>	<b>16</b>
5.2.1 Analyseren .....	16
5.2.2 Stedenbouwkundige analyse.....	16
5.2.3 Architectonische analyse .....	17
5.2.4 Waardestelling.....	17
<b>5.3 De relatie tussen onderzoek en ontwerp .....</b>	<b>18</b>
5.3.1 Literatuurstudie – criteria.....	18
5.3.2 Bouwtechniek.....	18
5.3.3 Architectuur .....	19
<b>5.4 De relatie tussen het project en de bredere sociale context .....</b>	<b>19</b>
5.4.1 Sociale controle .....	19
5.4.2 Functie.....	19
5.4.3 Betekenis voor Hoograven.....	20
5.4.4 Betekenis voor Utrecht(-Zuid) .....	21
5.4.5 Betekenis voor Nederland .....	21
<b>5.5 Mijn persoonlijke werkwijze .....</b>	<b>21</b>
5.5.1 Instrumenten .....	21
5.5.2 Thema: VORM .....	22
5.5.3 Thema: ROUTING .....	23
5.5.4 Thema: HISTORIE .....	23
5.5.5 Extra thema: REFERENTIES.....	24
Hoofdstuk 6: Eindproducten & Tijdsplanning.....	25
<b>6.1 Presentatiemomenten .....</b>	<b>25</b>
6.1.1 P2.....	25
6.1.2 P3 en P4.....	25
<b>6.2 Eindpresentatie .....</b>	<b>25</b>
6.2.1 Onderzoek .....	25
6.2.2 Ontwerp .....	25
Literatuurlijst & Bibliografie.....	27
<b>Literatuurlijst.....</b>	<b>27</b>
<b>Bibliografie.....</b>	<b>27</b>

# Hoofdstuk 1: Motivatie

## 1.1 Veranderende bouwopgave

Verbouwen en hergebruiken van bouwwerken vindt al plaats sinds er gebouwen bestaan. Toch is er sinds het eind van de twintigste en aan het begin van de eenentwintigste eeuw een opvallende tendens waarneembaar. Jo Coenen constateerde bij aanvang van zijn hoogleraarschap bij de leerstoel @MIT van de TU Delft dat in onze tijd twee derde van de bouwopgaven uit transformatieopgaven zal bestaan, op alle schaalniveaus (Coenen 2006).

### 1.1.1 Behoud monumenten

Veel monumentale panden hebben te kampen met leegstand. Toch worden dergelijke gebouwen vaak gewaardeerd vanwege hun architectonische betekenis voor hun omgeving. Slopen leidt tot veel protesten en is – bij een monument – soms zelfs verboden. Het herontwikkelen van een dergelijk pand, waarbij er bijvoorbeeld een nieuwe functie in komt, leidt tot het behoud van erfgoed.

### 1.1.2 Vertrek industrie

Ook in industriële gebieden zijn veel oude bouwwerken aanwezig die hun functie verloren hebben. Vanwege veranderende productieprocessen of door het verplaatsen van industrie naar gebieden die verder van stadscentra liggen, komen oude industrieterreinen leeg te staan. Toch worden ook zulke gebouwen gewaardeerd vanwege hun architectonische schoonheid.

In het begin van deze eeuw zijn talloze voorbeelden aan te wijzen van herontwikkelingen van oude industriële gebieden. Daarbij zijn oude gebouwen voorzien van nieuwe functies en zijn nieuwe gebouwen aan de oude context toegevoegd.

### 1.1.3 Financiële motieven

Het herontwikkelen van een bestaand bouwwerk kan goedkoper zijn dan sloop en nieuwbouw. Bij herontwikkeling ontstaat veel minder bouwafval en is bovendien een groot deel van de bestaande constructie van een gebouw te benutten. Iets dat in economisch moeilijke tijden veel voordelen kan hebben!

## 1.2 Onderwijs

De vakgroep @MIT, onderdeel van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft, onderzoekt de mogelijkheden van hergebruik en transformatie van bestaande gebouwen of gebieden.

Als afstudeerder binnen @MIT heb ik me aangesloten bij de *Studio Utrecht*, die zich richt op diverse ontwerpogaves binnen de regio Utrecht-Zuid en –Zuidwest.

### 1.2.1 Studio Utrecht

Binnen de *Studio Utrecht* hebben we eerst met de totale groep, 18 personen, een analyse van de stedelijke context van Utrecht-Zuid en –Zuidwest gemaakt. Vervolgens zijn er binnen dit gebied twaalf projecten aangewezen door de begeleidende docenten. Deze projecten zijn door de studenten geanalyseerd en gepresenteerd.

Het bijbehorende analyseverslag werd op 7 april 2011 ingeleverd en aan alle medestudenten digitaal ter beschikking gesteld.

Op basis van deze analyses kiest elke student een individueel afstudeerproject.

### 1.2.2 Persoonlijke fascinatie: ruïne

Op 10 februari 2011 bezochten we met onze afstudeerstudio onder meer de wijk Hoograven. In het zuidwesten van deze wijk staat een vervallen bouwwerk. Het gaat om de ruïne van steenfabriek “De Liesbosch”. Dit bouwwerk sprak me bijzonder aan, juist vanwege het feit dat het geen gebouw meer te noemen is. Er staan nog vier muren overeind. Beide lange zijden bevatten een reeks van gemetselde bogen (zie Figuur 1.1).



**Figuur 1.1:** Ruïne Steenfabriek De Liesbosch.

De andere twee gevels vertonen sporen van verval (zie de titelpagina). Ook dat spreekt me bijzonder aan. Dit is een moeilijk te beschrijven fascinatie. Juist het ontbreken van materiaal, de gebrokenheid, de verwaarlozing, is hetgene dat mij intrigeert.

Dit bouwwerk biedt mij een interessante zoektocht naar het omgaan met ruïnes, de afweging tussen herstellen en laten vervallen en de discussies die beide opties op zullen leveren. Juist dat dilemma is voor mij een uitdaging.

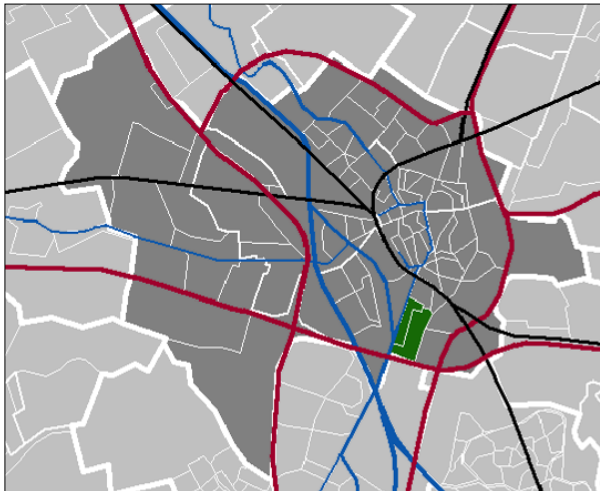
### 1.2.3 Korte beschrijving ruïne

De ruïne bevindt zich in een relatief groene context ten oosten van het Merwedekanaal en ten noorden van de A12 (zie Figuur 1.2 en 1.3). In de directe omgeving bevinden zich onder meer een roeivereniging, een school en een voetbalveld.

De ruimte binnen de vier muren van het bouwwerk is enkele malen in gebruik

geweest als buitenpodium. Er hebben concerten en theaterstukken plaatsgevonden (zie Figuur 1.4).

Het bouwwerk is zeer karakteristiek te noemen vanwege de opvallende bogen, die zichtbaar zijn vanaf het water. Het kan als herkenningspunt of icoon voor het omliggende gebied dienen.



**Figuur 1.2:** Overzichtskartaal stad Utrecht. Groen: wijk Hoograven.



**Figuur 1.3:** Overzichtskartaal wijk Hoograven. Omcirkeld: ruïne.



**Figuur 1.4:** Collage gebruik als buitentheater (2009).

## Hoofdstuk 2: Probleemstelling

---

### 2.1 Problematiek

Sinds 1948 is de bouwkundige staat van de voormalige steenfabriek steeds verder achteruitgegaan. Uiteindelijk rest nog een ruïne zoals beschreven in het vorige hoofdstuk.

#### 2.1.1 Praktische problemen

In 2009 was het terrein binnen de vier muren in gebruik als buitentheater. Daarvoor was er een basketbalveld aanwezig. De ruïne verwerd tot een hangplek. Jongeren bekladden de muren met graffiti. Verder bouwkundig verval deed zijn intrede.

In 2010 zijn de muren gereinigd en opnieuw gevoegd. De binnenzijde is voorzien van een stuclaag om verder verval te voorkomen. Er werd gedurende de restauratie asbest aangetroffen. Daarom is het gebied tot op heden afgezet.

#### 2.1.2 Activiteiten

De ruïne maakt deel uit van het omliggende Liesbosspark. Momenteel heeft dit geen goede relatie met de stad. De activiteiten die in het gebied plaatsvinden, komen voornamelijk voort uit de sportverenigingen. De cultuuruitingen in 2009 (buitentheater) lokten ook bezoekers naar de resten van de steenfabriek.

#### 2.1.3 Betekenis van de ruïne

De problematiek rondom de ruïne is echter niet uitsluitend praktisch van aard. De ruïne is, ondanks dat hij momenteel niet bezocht kan worden, een gebouw met een verleden. Veel Utrechters kennen hem, omdat hij vanaf de overkant van het Merwedekanaal zichtbaar is.

Juist door die zichtbaarheid en de relatie die er dus is tussen de ruïne en het Merwedekanaal, heeft het bouwwerk waardes die moeilijk te omschrijven zijn. Om erachter te komen wat deze waarde is, is onderzoek vereist, waarbij literatuur over ruïnes een rol kan spelen. Vervolgens kunnen uitspraken gedaan worden over de ruïne, die de werkelijke problemen – en potenties – aan het licht brengen.

### 2.2 Onderzoek

#### 2.2.1 Hoofdvraag

In mijn ogen kan de ruïne een rol spelen in de omgeving, juist vanwege de bijzondere waarde die hij in zich herbergt. Als leidraad heb ik de volgende hoofdvraag opgesteld:

***Op welke wijze kan de ruïne van steenfabriek “De Liesbosch” in Utrecht-Zuid een rol spelen in de hedendaagse wijk Hoograven en in de stad Utrecht?***

#### 2.2.2 Deelvragen

Om de hoofdvraag te beantwoorden wil ik het onderzoek uitsplitsen. Daarvoor heb ik onderstaande deelvragen opgesteld:

- 1. In welke context – zowel ruimtelijk als historisch – staat de ruïne?*
- 2. Wat zijn de positieve en negatieve monumentale waarden van de ruïne?*
- 3. Wat komt er in de literatuur naar voren over (het omgaan met) ruïnes?*
- 4. Wat moet er in de omgeving van de ruïne veranderen om de rol van de ruïne te versterken?*
- 5. Wat is mijn persoonlijke visie op (het gebruik van) de ruïne?*
- 6. Welke functie kan in de ruïne opgenomen worden om mijn persoonlijke visie te bewerkstelligen?*
- 7. Welke ruimtelijke ontwerp oplossingen zijn er om de ruïne een nieuwe rol te geven?*
- 8. Welke functie en ruimtelijke ontwerp oplossing voldoet het beste aan mijn persoonlijke visie en op welke wijze kan deze architectonisch en bouwkundig uitgewerkt worden?*
- 9. Op welke wijze kan het bouwwerk geconstrueerd en gedetailleerd worden?*

Deze vragen beantwoord ik gedurende de diverse presentatiemomenten. De te hanteren onderzoeksmethodes komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

## Hoofdstuk 3: Onderzoeksmethodes

---

### 3.1 Methodieken

In dit hoofdstuk komen diverse methodes aan bod die gehanteerd zullen worden bij het ontwerponderzoek.

#### 3.1.1 Research by Design

Binnen de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft wordt veel onderzocht volgens de methode *Research by Design*. Daarbij wordt niet alleen op basis van statistieken en literatuur onderzocht, maar juist door iets te ontwerpen. Er worden varianten voor een architectonische opgave getekend. Vervolgens worden deze getoetst aan diverse criteria, die zowel praktisch als theoretisch van aard kunnen zijn.

#### 3.1.2 Literatuurstudie

Binnen dit project kan ook gebruik gemaakt worden van literatuur. In die literatuur kan gezocht worden naar theorieën over het omgaan met ruïnes, maar ook naar precedenten (voorbeelden) van vergelijkbare projecten.

#### 3.1.3 Statistieken

Gegevens uit databases van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en van de Gemeente Utrecht kunnen relevant zijn om ontwerpvarianten op basis van cijfers te onderbouwen of juist te verwerpen.

#### 3.1.4 Analyse

De ruïne zal geanalyseerd worden. Hierbij wordt uitgezocht wat de historische functie was, hoe het gebouw functioneerde, wanneer het in verval raakte, et cetera. Ook wordt gekeken naar de betekenis van het gebouw voor de context.

Bij deze methode wordt dus zowel literatuurstudie, archiefonderzoek als architectonisch inzicht gebruikt.

#### 3.1.5 Persoonlijke visie

In een architectuuropgave zal altijd de persoonlijke visie van de ontwerper een rol spelen. Deze is gebaseerd op onderzoeken, maar ook op creativiteit.

### 3.2 Methodieken per deelvraag

De in het vorige hoofdstuk opgestelde deelvragen worden hier opnieuw opgenoemd. Daarbij wordt ook de uit hoofdstuk 3.1 te hanteren methode vermeldt.

#### 3.2.1 Deelvragen

1. *In welke context – zowel ruimtelijk als historisch – staat de ruïne?*

**Methode:** Analyse.

2. *Wat zijn de positieve en negatieve monumentale waarden van de ruïne?*

**Methode:** Analyse, Persoonlijke visie.

3. *Wat komt er in de literatuur naar voren over (het omgaan met) ruïnes?*

**Methode:** Literatuurstudie.

(Deze is opgenomen in Hoofdstuk 4).

4. *Wat moet er in de omgeving van de ruïne veranderen om de rol van de ruïne te versterken?*

**Methode:** Research by Design, Statistieken, Analyse, Persoonlijke visie.

5. *Wat is mijn persoonlijke visie op (het gebruik van) de ruïne?*

**Methode:** Persoonlijke visie.

6. *Welke functie kan in de ruïne opgenomen worden om mijn persoonlijke visie te bewerkstelligen?*

**Methode:** Research by Design, Statistieken, Analyse, Persoonlijke visie.

7. *Welke ruimtelijke ontwerp oplossingen zijn er om de ruïne een nieuwe rol te geven?*

**Methode:** Research by Design.

8. *Welke functie en ruimtelijke ontwerp oplossing voldoet het beste aan mijn persoonlijke visie en op welke wijze kan deze architectonisch en bouwkundig uitgewerkt worden?*

**Methode:** Research by Design, Persoonlijke visie.

9. *Op welke wijze kan het bouwwerk geconstrueerd en gedetailleerd worden?*

**Methode:** Research by Design.

#### 3.2.2 Uitvoering

De deelvragen zijn voor het eerst uitgewerkt voor de P2-presentatie in juni 2011. De gehanteerde methodieken kwamen hier ook aan bod. De literatuurstudie (deelvraag 3) is opgenomen in Hoofdstuk 4 van dit rapport. In de presentaties zijn de conclusies van deze studie vermeldt.

## Hoofdstuk 4: Literatuurstudie

### 4.1 Ruïnes

Aangezien het gekozen te herontwikkelen gebouw een ruïne is, wordt gekeken wat er over ruïnes vermeld wordt in literatuur.

#### 4.1.1 Liever geen ruïnes

In 2004 verscheen in het tijdschrift *Blauwe Kamer* een artikel van Kristof Van Assche, met de titel *‘Liever geen ruïnes – Waarom Nederlanders een afkeer hebben van verval in het landschap’*. Hierin constateert hij dat Nederlanders over het algemeen een ruïne liever opruimen en afbreken, in plaats van hem verder te laten vervallen. Kenmerkend is het citaat:

*“Verval van een gebouw gaat in Nederland niet samen met de dynamiek van de natuur, enkel negatief met wanorde. In het pittoreske Nederland past geen pittoreske ruïne.”*

(Van Assche 2004: 73)

#### 4.1.2 Geen ideaalbeeld

Een boek waar die visie ook in naar voren komt, is van de hand van de Spaanse kunstenaar Lara Almarcegui: *Ruïnes in Nederland*. Zij nam in haar boek ruim 150 ruïnes op die niet aan het ‘ideaalbeeld’ van een ruïne voldoen. Het zijn geen romantische kastelen, maar veel meer vervallen woonhuizen en fabrieken. De ruïne van steenfabriek “De Liesbosch” is er ook in opgenomen.

In de inleiding van haar boek schrijft Almarcegui dat in Nederland alle beschikbare grond efficiënt gebruikt lijkt te worden. Zij ziet het bestaan van oningevulde ruimtes juist als iets om dankbaar voor te zijn:

*“Ook al zullen sommige van deze ruïnes nog lang blijven bestaan, een deel ervan zal worden gerenoveerd en veel ruïnes zullen spoedig worden gesloopt. Het is daarom belangrijk ze zo snel mogelijk te bezoeken.”*

(Almarcegui 2008: ongenummerd)

#### 4.1.3 Totaalwerk

Een decennium eerder, in 1999, wijdde het Belgische tijdschrift *M&L; Monumenten en Landschappen* een totaal nummer aan het omgaan met ruïnes. In het blad wordt de Tiense Begijnhofkerk beschreven, die in 1976 afbrandde en verwerd tot een ruïne. Voor deze kerk zijn meerdere scenario’s opgesteld, van restauratie (replica) tot opties waarbij de kerk een ruïne blijft. Aan de hand van dit voorbeeld komen diverse theorieën aan bod, die zeer relevant zijn voor mijn project.

Daarnaast worden andere Belgische ruïnes beschreven en vergeleken met de kerk in Tienen. De artikelen in het tijdschrift zijn geschreven door Chris De Maegd.

In het begin van het blad wordt teruggegrepen naar de Renaissance, toen ruïnes als decor in de schilderkunst werden gebruikt. Later bouwde men zelfs ruïnes in (Engelse) landschapstuinen. Deze ‘follies’ werden geprezen om hun romantische uitstraling.

Gedurende de negentiende eeuw benoemde John Ruskin de kwaliteiten van ruïnes:

*“Het unieke, fragiele, kostbare en onvervangbare van authentieke, verweerde materialen.”*

(Ruskin 1988: 187)

Een discussiepunt dat in die tijd ontstond, had te maken met de visie van de kunsthistorici versus die van de technici. Historici bewonderden juist het verval van ruïnes, technici voerden restauraties uit. Dit werd door de historici echter vaak gezien als ‘vernielende restauratiepraktijk’, omdat de fragiele eigenschappen van ruïnes verloren gingen.

In de twintigste eeuw kwam er een einde aan de ruïnekultus. Dit kwam door de twee wereldoorlogen, die zo’n verwoestend effect hadden dat er enorm veel ruïnes ontstonden die absoluut niet meer romantisch te noemen waren.

Er werden drie benaderingen voor wederopbouw ontwikkeld, die ook nu nog leven:

1. *“De modernistische tabula rasa-houding koos voor een volledige opruiming: de ruïne ruimt plaats, het nieuw krijgt alle kans, alle krediet.”*
2. *“De relict-houding opteerde voor een fragmentarisch behoud: de ‘rest’ werd bewaard als litteken, soms gekoesterd en al of niet gecombineerd met nieuwbouw.”*
3. *“De negationistische houding wilde de traumatische gebeurtenis van de destructie ongedaan maken door het er te laten uitzien alsof ze niet had plaatsgevonden: men ruimde de ruïne op door het gebouw te reconstrueren, min of meer getrouw aan wat er stond of ‘schoner dan het was’.”*

(De Maegd 1999: 17-18)

#### 4.1.4 Definities

Nuttig voor mijn ontwerpproject zijn de definities die in *M&L* voor ruïnes gegeven worden.

Een bouwwerk wordt gezien als de overwinning op de natuurkrachten, terwijl bij een ruïne juist de natuur het weer gewonnen heeft van het bouwwerk. Natuur speelt dan ook een rol, doordat ruïnes overwoekerd worden bijvoorbeeld.

Belangrijk is de constatering dat bij een ruïne het vervalproces nog steeds gaande is.

Verder is de grens tussen binnen en buiten vervaagd.

Een ruïne is meer dan materie alleen. Het is een bouwwerk met een verleden; het herbergt herinneringen.

Een ruïne is verworden tot een functieloze structuur, een follie.

Een ruïne is wat anders dan een puinhoop, doordat er nog wel een vermoeden of aanwijzing van de vroegere betekenis, functie, vorm of zelfs detaillering aanwezig is.

Ook is er een onderscheid ten opzichte van een nog te redden bouwwerk: bij een ruïne is de hoop op herstel opgegeven; het verval wordt aanvaard; het proces is onomkeerbaar.

#### **4.1.5 Behandeling**

Aangezien het vervalproces een belangrijk kenmerk van een ruïne is, wordt geadviseerd om dat te accepteren, ook bij een ingreep. De te volgen ontwerphouding is het begeleiden van het verval. Op die manier blijft de ruïne een ruïne, maar het afremmen van het vervalproces kan er wel toe leiden dat het bouwwerk nog een lange tijd meegaat.

Praktische oplossingen die hiervoor aangedragen worden zijn onder meer het afdekken van de bovenkanten van muren met graszoden. Die onderscheiden zich duidelijk van de bouwmaterialen, maar zijn geen onoprechte toevoeging. Ze zorgen ervoor dat muren niet snel verder afbrokkelen.

Er wordt ook gepleit voor menselijke aanwezigheid rond een ruïne, zodat er (sociale) controle van het vervalproces plaatsvindt.

Verder wordt ervoor gepleit om de ruïne belangrijker dan of gelijkwaardig aan toegevoegde nieuwbouw te laten zijn.

Vervolgens wordt er gepleit voor een opname van deze benadering in richtlijnen van Monumentenzorg. Veel monumentencommissies kiezen vaak voor restauratie; voor een vereeuwiging van een monument. Daarbij wordt alles vernieuwd in oude stijl. Dat past absoluut niet bij ruïnes. Het accepteren van het verval is essentieel!

## **4.2 Persoonlijke visie**

De in *M&L* beschreven benaderingen en visies spreken mij bijzonder aan. Bij het opstellen van mijn concept voor het hergebruik van de ruïne van steenfabriek “De Liesbosch” zal ik de definities en richtlijnen uit het tijdschrift zeker in acht nemen. Uiteraard tracht ik hier een eigen invulling aan te geven. Er is – binnen de richtlijnen van de literatuur – dus ruimte voor mijn persoonlijke visie.

# Hoofdstuk 5: Reflectie

## 5.1 De relatie tussen het thema van de studio en het ontwerp

Sinds april 2011 heb ik mij beziggehouden met de herontwikkeling van de ruïne van steenfabriek “De Liesbosch”. Ik heb een kleinschalig wijktheater ontworpen, dat volledig is opgebouwd rond de ruïne. Het eindresultaat is zichtbaar op Figuur 5.1.

Nu ik af mag studeren is er ruimte om terug te blikken op de wijze waarop ik dat heb gedaan. Daarbij ga ik allereerst in op het onderwijsprogramma van @MIT en mijn eigen ontwerp dat daarbinnen tot stand is gekomen.



**Figuur 5.1:** *Rendering van het eindresultaat.*

### 5.1.1 Het thema van @MIT

De afstudeerrichting @MIT houdt zich bezig met bestaande bouwwerken en richt zich op het hergebruik daarvan. Resten uit het verleden herbergen waarden in zich die behouden moeten blijven voor de toekomst. Dat is een veel edelere wijze van omgaan met de geschiedenis dan slopen en nieuw bouwen.

Mijn eigen ontwerp past ook binnen dat gedachtegoed, aangezien ook ik de kwaliteiten van een bestaand bouwwerk benut binnen een nieuw ontwerp.

### 5.1.2 Het thema van Studio Utrecht

Zoals ook al in paragraaf 1.2.1 aan bod

kwam, heeft de Studio Utrecht zich gericht op de herontwikkeling van gebouwen in Utrecht-Zuid, waarbij gebouwen uit diverse tijdperken onder de aandacht werden gebracht. Opvallend is dat een groot deel van de potentiële afstudeerprojecten uit wederopbouwarchitectuur bestaat; het gaat om naoorlogse flatgebouwen, kerken en bedrijfsgebouwen. Toch bleek dat de interesse van de meeste studenten uit ging naar de gebouwen uit een eerder tijdperk, zoals een watertoren en industriële complexen uit het eind van de 19<sup>e</sup> en het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw.

Datzelfde geldt voor mij; steenfabriek “De Liesbosch” stamt uit 1916 en heeft een geschiedenis die teruggaat tot het einde van de 17<sup>e</sup> eeuw.

### 5.1.3 Percentage nieuw-oud

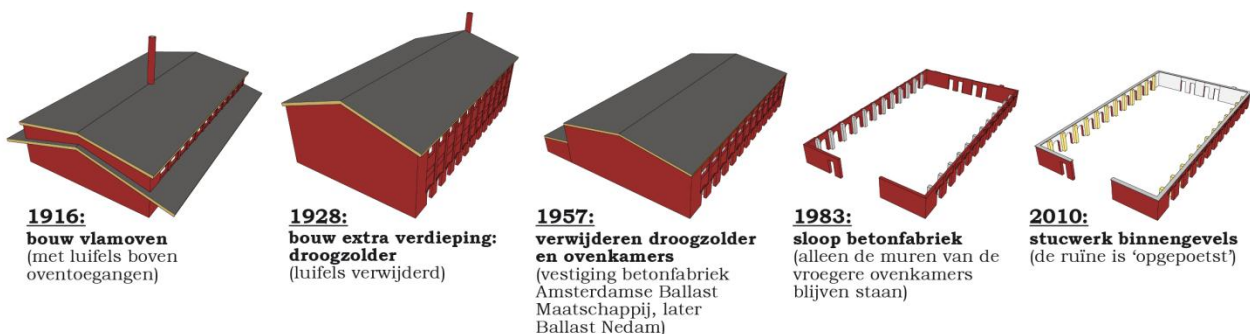
Bij veel ontwerpprojecten van @MIT bestaat het eindresultaat uit zo'n 50 tot 80 % oud bouw materiaal, met een nieuw deel dat vooral uit samenbindende elementen en bouwvullingen bestaat.

Mijn project onderscheidt zich binnen de studio, doordat het slechts 10% oude resten bevat. Dat komt voort uit het simpele feit dat het gekozen bouwwerk uitsluitend vier muren bevat; er heeft in de afgelopen eeuw een grote degradatie van het geheel plaatsgevonden (zie Figuur 5.2). Het percentage toegepaste nieuwbouw (> 90%) ligt bij mijn project dus veel hoger dan het gemiddelde binnen de @MIT-studio.

### 5.1.4 Contrast versus symbiose

Gedurende het eerste kwartaal van het afstudeerjaar volgde ik naast het ontwerpproject tevens het vak erfgoedontwikkeling, onder leiding van prof. dr. ir. Paul Meurs. Tijdens zijn collegereeks kwamen er diverse methodes voorbij, die toegepast kunnen worden bij het omgaan met erfgoed.

Binnen de studio @MIT kiezen veel studenten ervoor om uitbreidingen van oude gebouwen een contrasterende uitstraling te



**Figuur 5.2:** *Sequentie van de geschiedenis van het bouwwerk.*

geven. Het wordt dan bijvoorbeeld opgebouwd uit afwijkende materialen en voorzien van een afwijkende vormgeving. Veel voorkomende ontwerpen bestaan bijvoorbeeld uit een oud bakstenen gebouw met houten kappen, waar nieuwe toevoegingen met veel staal, glas en beton bij zijn geplaatst.

In de collegereeks van Meurs kwamen ook andere methoden aan bod, zoals het accepteren van een relict, het toevoegen van nieuwbouw in dezelfde stijl, het authentieke perfectioneren (bijv. werk van Cuypers), et cetera. Een methode die mij hierin bijzonder aansprak, betreft het toepassen van “symbiose”. Het Van Dale woordenboek legt het als volgt uit:

### **sym·bi·o·se [simbiejooze] de; v**

*het samenleven van twee ongelijksoortige organismen die daar beide voordeel bij hebben*

(vandale.nl)

Op architectonisch gebied zou het woord ‘organismen’ vervangen kunnen worden door ‘bouwdelen’. Meurs verwoordde het zo:

*“Bij een architectonische symbiose vloeien de bouwdelen in elkaar over. Een nieuwe toevoeging is niet contrasterend, maar sluit aan op het bestaande. Een oplettende toeschouwer zal echter wel zien waar het oude ophoudt en het nieuwe begint.”*

(Prof. dr. ir. Paul Meurs, hoogleraar restauratie aan de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft – in een college voor het vak *Heritage Development*, AR3AR071, op dinsdag 8 maart 2011)



**Figuur 5.3:** *Voorgevel Neues Museum Berlijn. Links de toevoeging door Chipperfield.*

Een bekend voorbeeld van een dergelijke stijl is te zien bij het Neues Museum in Berlijn, dat werd gerestaureerd door de Britse architect Sir David Chipperfield. Dit bouwwerk bezocht ik op 14 april 2011. Ik werd geïntrigeerd door de enorm strak afgewerkte details, die naadloos aansluiten op de oude delen, maar bij nader inzien toch duidelijk als nieuwe onderdelen te herkennen zijn (zie Figuur 5.3, 5.4 en 5.5). Dit bezoek stimuleerde mij ook om een dergelijke houding aan te nemen.



**Figuur 5.4:** *Details plafond galerij Neues Museum. Boven de nieuw toegevoegde delen in metselwerk, onder de oude natuurstenen delen.*

Een symbiose is dan ook waarneembaar in mijn eigen project. Er zijn in het geheel diverse verwijzingen naar het verleden van de steenfabriek zichtbaar. Het nieuwe bouwdeel is voorzien van houten spanten, die indirect werden geïnspireerd door kapconstructies van andere steenfabrieken (zie Figuur 5.6). In het ontworpen theater zijn deze spanten echter niet rechtstreeks op de oude ruïne geplaatst, maar juist verschoven. Dat is dan weer een subtiel contrast. Toch roept het beeld wel iets op van het schuurachtige karakter dat het bouwwerk vroeger moet hebben gehad (zie Figuur 5.7).

Een laatste aspect dat deze houding in dit specifieke geval rechtvaardigt, is dat er zo weinig historisch materiaal aanwezig is. Er kan heel veel bij worden gebouwd. Er is een nieuwe laag toegevoegd, die aansluit op het ruïneuze verleden (dat al zichtbaar werd in Figuur 5.2).

Het genoemde Neues Museum, was al sinds de Tweede Wereldoorlog decennia lang een ruïne. Hier is ook op een abstracte wijze veel nieuw materiaal toegevoegd, dat tevens een herinnering aan het verleden oproept.



**Figuur 5.5:** *Details plafond Neues Museum. De kolommen zijn deels oud. De gemetselde bogen en de daarop liggende betonnen vloeren zijn nieuwe toevoegingen. Elke ruimte in het museum is op een andere wijze gerestaureerd, maar overal is herkenbaar wat oud en wat nieuw is.*



**Figuur 5.6:** *De houten kapconstructie van steenoven De Plasserwaard in Wageningen.*

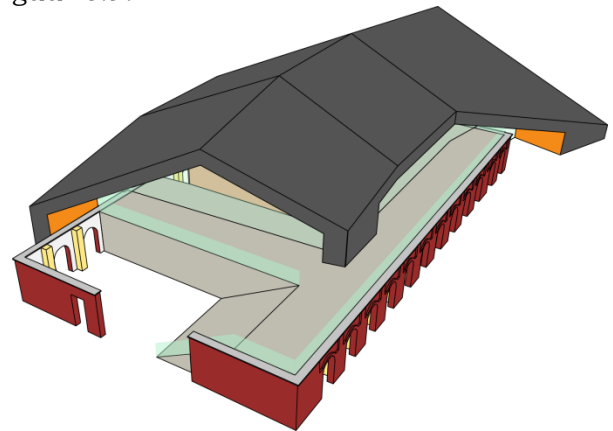


**Figuur 5.7:** *De nieuwe kapconstructie is verschoven ten opzichte van de ruïne.*

### 5.1.5 De discussie over het dakterras

Een punt van discussie dat ook alles met de symbiose te maken heeft verdient een aparte paragraaf.

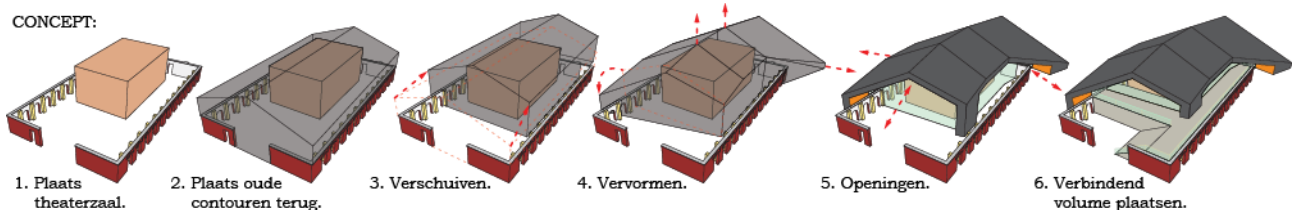
Ik gaf al aan dat ik de ruïne niet als monument behandeld heb. De ruïne is niet heilig. Een keuze die ik tijdens het ontwerpproces gemaakt hebt, is om het nieuwe gebouw deels tegen de oude ruïne aan te zetten. De conceptuele stappen komen naar voren in Figuur 5.8. Het voornaamste discussiepunt betreft stap 6, die ook is weergegeven in Figuur 5.9.



**Figuur 5.9:** *Conceptuele stap 6: het toevoegen van een verbindend element, in grijs, waarop een dakterras wordt geplaatst.*

Als kritiek werd gezegd dat de relatie tussen de afleesbaarheid van de ruïne binnen het nieuwe ontwerp hierdoor vervaagd. Wanneer het ontwerp zoals stap 5 zou blijven,

CONCEPT:



**Figuur 5.8:** *Sequentie van het concept.*

zou het plan veel helderder zijn, omdat er een contrast ontstaat tussen de ruïne (oud) en het nieuwe gebouw. De elementen staan dan optisch los van elkaar. Ik heb er echter voor gekozen om dat alleen binnen zo op te lossen, zoals zichtbaar in Figuur 5.7.

Wanneer het opgelegd wordt om de ruïne buiten ook volledig los te houden, lijkt belangrijker te worden dan het beeld. Het voorname beeld dat toeschouwers van het gebouw zullen krijgen, is weergegeven in Figuur 5.1. Daar is niet te zien dat er tegen de ruïne aan wordt gebouwd. Figuur 5.10 en 5.11 geven dat nog duidelijker weer.



**Figuur 5.10:** *Beeld van het gebouw gezien vanaf de overkant van het Merwedekanaal.*



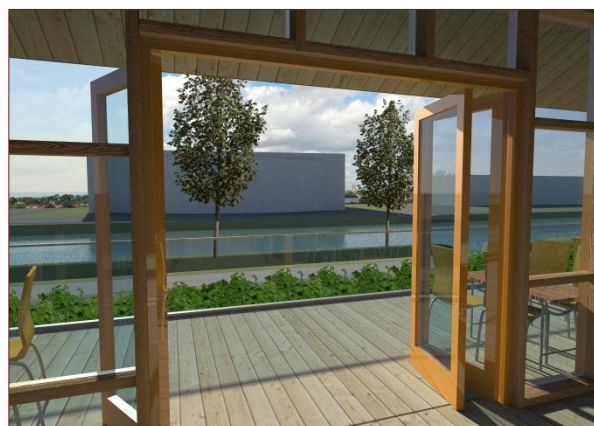
**Figuur 5.11:** *Ingezoomd op de gevel van de ruïne. Door de ramen in de bogen zijn artiesten te zien, die vanaf de kleedkamers naar het toneel lopen.*

De indruk die de toeschouwer van het geheel krijgt, is nog steeds dat er een gebouw over de ruïne is geplaatst. Daarnaast ontstaat er de mogelijkheid om op de ruïne te lopen, want er is een dakterras op geplaatst. Dit beeld is weergegeven in de Figuren 5.12 en 5.13. Er is bewust voor gekozen om de buitentribune deels tussen de oude muren en deels voorbij de opening van de oude muren te plaatsen. Ook de materialisering – beton – wijkt af. Dat is een toegepast contrast.

Doordat de tribune overvloeit in de ruïne, ontstaat toch een symbiose. Dat soort ontwerpkeuzes worden op meer plaatsen binnen het gebouw aangetroffen.



**Figuur 5.12:** *De buitentribune valt tussen de muren van de ruïne. Wanneer deze beklommen wordt, bereikt men het dakterras.*

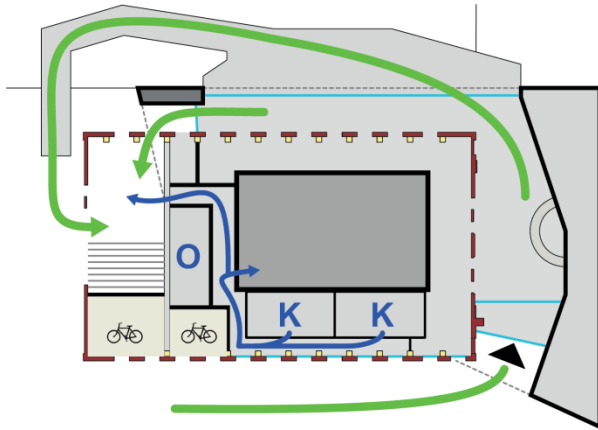


**Figuur 5.13:** *Dit beeld toont de blik van de bezoekers wanneer zij binnen het gebouw vanaf de eerste verdieping het dakterras op de ruïne betreden. Het biedt hoger zicht op het Merwedekanaal.*

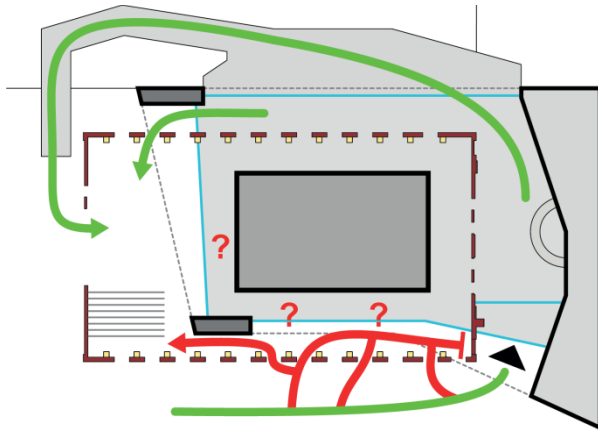
Praktisch gezien heeft de keuze voor het dakterras veel voordelen. Het buitenpodium is afsluitbaar, en uitsluitend binnendoor via de kassa – waar men tickets koopt voor een voorstelling – te bereiken. Dat argument is dus functioneel van aard. Hetzelfde betreft de kleedkamers, die onder het dakterras zijn geplaatst. Daarvoor zou geen plaats zijn bij een losstaand nieuw volume. Deze verschillen zijn weergegeven in de Figuren 5.14 en 5.15, op de volgende pagina.

Al met al is het ontwerp een samenvoeging van een aansluiting en een los element, van symbiose en contrast. Dat leidt juist tot een bepaalde spanning tussen oud en nieuw. Deze spanning maakt het gebouw voor de toeschouwer interessant. Enerzijds werken het oude en nieuwe deel met elkaar samen. De ruïne vormt een sturend element, omdat

hij invloed op de routing heeft, zowel buiten als binnen het gebouw. De ruïne wordt daarvoor dus belangrijker dan het oude deel. Anderzijds roept het nieuwe deel associaties op met de geschiedenis, door de al eerder genoemde houten constructie, maar ook door de totale vorm van het volume, die verwijst naar het historische – schuurachtige – gebouw.



**Figuur 5.14:** *Plattegrond van het gepresenteerde ontwerp. De routing door het gebouw wordt gevormd doordat de ruïne is voorzien van glas. De bezoekers lopen rond de ruïne naar het buitentheater. In het midden bevindt zich de theaterzaal. Daarnaast liggen de kleedkamers, aangegeven met een K.*



**Figuur 5.15:** *Plattegrond wanneer er geen dakterras toegepast zou worden. De rode pijlen geven aan dat de routing vervaagd. Het buitenpodium, links, is niet meer afsluitbaar. Voor kleedkamers in de nabijheid van de theaterzaal is geen plaats.*

## 5.2 De relatie tussen de methodische invalshoek van de studio en de methode van de student

De studio @MIT hanteert een herkenbare werkwijze, die ik vergelijk met mijn eigen aanpak.

### 5.2.1 Analyseren

Binnen @MIT, maar ook binnen heel de Faculteit Bouwkunde, is het gebruikelijk om alvorens te ontwerpen eerst een plananalyse uit te voeren. Op basis van een dergelijke analyse wordt inzicht in de context verkregen en kan een goede keuze voor het te herontwikkelen gebouw worden gemaakt.

### 5.2.2 Stedenbouwkundige analyse

De stedenbouwkundige analyse van Utrecht-Zuid werd in groepsverband uitgevoerd. Dit was enerzijds leerzaam en bood vooral inzicht in de geschiedenis. Wat specifiek van toepassing is op mijn ontwerpproject, betreft het industriële verleden van de strook langs de Vaartse Rijn en het Merwedekanaal, waar ook De Liesbosch zich bevindt.

De conclusie omvat kort samengevat dat in het huidige Utrecht-Zuid talloze barrières aanwezig zijn tussen de verschillende wijken, veroorzaakt door (water)wegen en verschillende bebouwingstypologieën. De gezamenlijke ambitie schrijft het doorbreken van deze grenzen voor. Daar heb ik op ingespeeld door in mijn ontwerp extra routes voor langzaam verkeer te ontwerpen, evenals een brug over het Merwedekanaal.

Negatief aan de stedenbouwkundige analyse was in mijn optiek de samenwerking binnen een groep van 18 personen. Het was erg lastig om het geheel in goede banen te leiden. We hebben de groep opgedeeld in vier subgroepen, te weten: geschiedenis, infrastructuur, bebouwing en toekomst. Deze opdeling was niet logisch, omdat het om verschillende variabelen gaat. Bij infrastructuur en bebouwing heb je namelijk ook met geschiedenis en toekomst te maken. Geschiedenis en toekomst behoren tot een vergelijkbare categorie. Datzelfde geldt voor bebouwing en infrastructuur. Beter was een indeling verleden – heden – toekomst geweest, of nog logischer het vormen van subgroepen per wijk, zoals een groep voor Kanaleneiland, een groep voor de strook langs het Merwedekanaal, een groep voor de strook langs de Vaartse Rijn en een groep voor de rest van Hoograven. Op die manier had overlap voorkomen kunnen worden en hadden aan het einde gezamenlijk conclusies over heel het plangebied geformuleerd kunnen worden. Nu was het vooral lastig om goede afstemmingen tussen de deelgroepen te maken, maar ook om het gezamenlijke belang van de analyse helder te krijgen. Het eindverslag oogt in mijn optiek dan ook wat chaotisch. Overal is wel dezelfde lay-out toegepast, maar tussen de verschillende deelgroepen zijn toch overlappingen aan te wijzen. Zelf maakte ik deel uit van deelgroep ‘bebouwing’. In ons hoofdstuk

hebben wij de diverse typologieën uit het plangebied besproken, waarbij we ook ingingen op de geschiedenis daarvan. Op die manier deden wij toch dubbel werk, aangezien de geschiedenisgroep ook aandacht aan dergelijke materie besteedde.

### 5.2.3 Architectonische analyse

De architectonische (en bouwtechnische) analyse van een bepaald gebouw was enerzijds leerzaam voor elke student afzonderlijk, omdat hij/zij zich kon verdiepen in een bepaald bouwwerk. Door deze analyses vervolgens aan de hele groep te presenteren, kreeg de hele groep inzicht in alle gebouwen.

Zelf analyseerde ik de Immanuëlkerk in Hoograven (zie Figuur 5.16), maar concludeerde dat er momenteel geen maatschappelijke behoefte naar herontwikkeling is. Uiteindelijk koos geen enkele groepsmaat deze kerk als afstudeerproject. Dat neemt niet weg dat ik met veel plezier aan de analyse heb gewerkt. Kerkbouw is een thema dat al langer mijn interesse heeft en ook mijn scriptie voor het vak architectuurgeschiedenis wijdde ik aan twee wederopbouwkerken (Kroon 2010). Kennis die ik bij dat werk opdeed, kon ik ook nu weer toepassen. Het resulteerde onder meer in een tijdlijn, waarbij ik inging op maatschappelijke invloeden op kerkbouw gedurende de 20<sup>e</sup> eeuw.



**Figuur 5.16:** Immanuëlkerk Hoograven (1959).

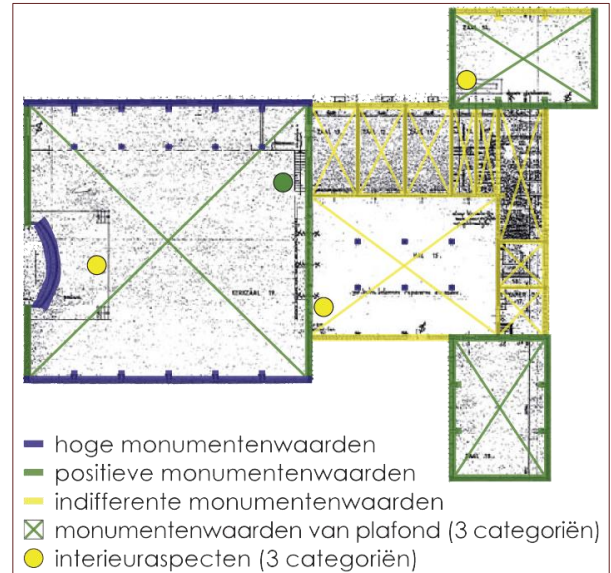
Op basis van de analyse van een groepsmaat koos ik voor de ruïne van De Liesbosch als afstudeerthema. Aan deze analyse heb ik overigens zelf gedurende mijn ontwerpproces talloze dingen toegevoegd; daardoor werd het bestaande bouw inzichtelijker gemaakt.

Ik heb mij dus aangesloten bij de door de studio voorgeschreven methodieken op het gebied van analyseren. Enerzijds om aan de eisen van elk vak te voldoen, maar uiteraard ook omdat deze methodieken in mijn optiek

zeer geschikt zijn als voorbereiding op een ontwerpproject.

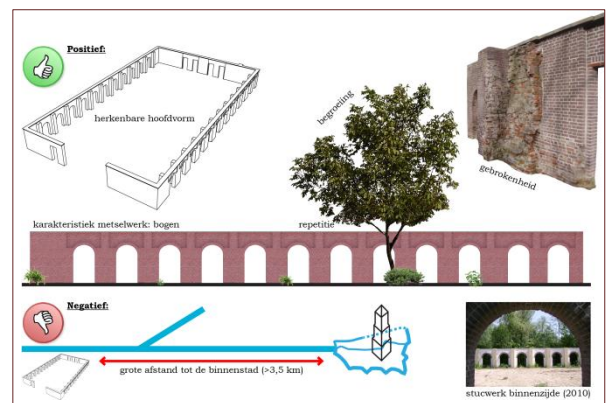
### 5.2.4 Waardestelling

Binnen de studio @MIT is het gebruikelijk om de waarden van een gebouw te bepalen volgens de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* (Hendriks & Van der Hoeve 2009). Die methode heb ik ook toegepast bij mijn analyse van de Immanuëlkerk (zie Figuur 5.17).



**Figuur 5.17:** Waardestelling Immanuëlkerk Hoograven, volgens *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek*.

Deze richtlijnen gaan in op de bouwkundige en architectonische staat van een bouwwerk. Doordat de ruïne zo ‘weinig bouwwerk’ is, was deze methode voor mij niet goed bruikbaar. De ruïne heeft bijvoorbeeld geen plafonds, geen raampartijen en geen interieur. Daarom heb ik zelf getracht om de waarden, die veel immateriëler van aard zijn, in kaart te brengen. Dit heeft geleid tot het beknopte beeld van Figuur 5.18, dat zowel de voornaamste positieve als negatieve waarden benoemd.



**Figuur 5.18:** De beknopte waardestelling van de ruïne.

De waarden van een ruïne zijn niet bouwkundig van aard. Juist het bouwkundige verval wordt door mij hoog gewaardeerd. De sporen van afbraak en aantasting vormen juist datgene wat het tot ruïne maakt! Om die reden heb ik de ingreep van de gemeente Utrecht in 2010 dan ook veroordeeld: de ruïne werd ‘opgepoetst’, opnieuw gevoegd en van een stuclaag aan de binnenzijde voorzien. Die ingreep maakt het bouwwerk juist minder ruïneus.

Verder heb ik een stedenbouwkundig aspect aan mijn waardestelling toegevoegd: de ligging ten opzichte van het centrum van Utrecht zie ik als een probleem, aangezien de locatie daardoor een relatief slechte bereikbaarheid heeft. Dat is iets waar ik op in heb gespeeld in mijn persoonlijke stedenbouwkundig ontwerp, door de al eerder genoemde brug over het Merwedekanaal toe te voegen.

De voorgeschreven methode uit *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* houdt dus minder rekening met de emoties die een gebouw oproept. Ruïne zorg is sowieso een lastige tak van monumentenzorg, wat in de literatuurstudie van Hoofdstuk 4 ook al naar voren kwam.

### 5.3 De relatie tussen onderzoek en ontwerp

De Faculteit Bouwkunde hanteert *Research by Design* als motto. In dit hoofdstuk ga ik in op mijn wijze van onderzoek en welke invloed dat op het ontwerp heeft gehad.

#### 5.3.1 Literatuurstudie – criteria

In het begin van mijn afstudeerjaar schreef ik de beknopte literatuurstudie van Hoofdstuk 4. Deze heeft ondanks de beknoptheid toch een aanzienlijke invloed gehad. Ik ontleende diverse criteria voor ruïne zorg aan mijn bronnen. Op de voornaamste criteria wil ik in deze paragraaf kort ingaan.

Het eerste criterium is *het accepteren van het verval*. Dat heb ik deels gedaan. De zwaar beschadigde delen van het metselwerk nemen een belangrijke plaats in in mijn ontwerp (zie onder meer Figuur 5.7, waar aan de linkerkant afbrokkelend metselwerk is te zien, op een dominante plek in het restaurant). Aan de andere kant bescherm ik de ruïne ook, door hem grotendeels te overkappen. Er zijn slechts kleine delen die volledig buiten staan (zie Figuur 5.12). Deze zullen meer verweren dan het overkapte gedeelte. Dat is ook een keuze, die juist weersinvloeden laat zien. Bovendien kan hier nog opge-

merkt worden dat de Gemeente Utrecht in 2010 het verval niet heeft geaccepteerd, door de ruïne ‘op te poetsen’ (zie Figuur 5.2).

Het tweede criterium betreft *het gebruiken van de natuur*. Dat heb ik gedaan door de meeste bomen, die in de huidige situatie rond de ruïne staan, te handhaven. Ook de boom die dicht bij de ruïne staat, zichtbaar op Figuur 5.11. Verder heb ik plantenbakken ontworpen die op de bovenzijde van de muren zijn gezet. Deze versterken het pittoreske karakter, maar zorgen tevens voor een afremming van het verval. Let op: een afremming, geen stop! Daarnaast zal er mos geplant worden, dat overal heen gewoon tegen de oude gevels aan mag groeien.

Het derde criterium is *het stimuleren van menselijke aanwezigheid rond de ruïne, zodat sociale controle plaatsvindt*. Daar is duidelijk aan voldaan, want wat eerst tot een hangplek met graffiti was verworden, zal in mijn ontwerp een ontmoetingspunt voor culturele bijeenkomsten zijn.

Het vierde criterium is dat *de ruïne belangrijker dan of gelijkwaardig aan toegevoegde nieuwbouw moet zijn*. Dat is ook het geval. Niet door het percentage van het totale bouwwerk dat door de ruïne wordt ingenomen; dat ligt heel laag (zie paragraaf 5.1.3). Wel door de rol die hij speelt bij de routing in het gebouw en bij het beeld dat is neergezet, gezien vanaf het Merwedekanaal (zie paragraaf 5.1.5).

Het literatuuronderzoek was dus sturend in de ontwerpkeuzes over de omgang met ruïnes. De zogenaamde relict-houding die ik aannam kwam ook voort uit de literatuur:

*“De relict-houding opteerde voor een fragmentarisch behoud: de ‘rest’ werd bewaard als litteken, soms gekoesterd en al of niet gecombineerd met nieuwbouw.”*

(De Maegd 1999: 17)

#### 5.3.2 Bouwtechniek

Op bouwtechnisch gebied zijn de relaties tussen onderzoek en ontwerp helder. Voor de ontworpen detailleringen heb ik mij veelal verdiept in bestaande bouwsystemen, maar ook technieken gecombineerd om tot zelf ontwikkelde details te komen. Constructieve berekeningen komen voort uit vuistregels en uit boeken over belastingcombinaties (Gerrits 2007). Ook voor de installatietechniek is uitvoerig gebruik gemaakt van literatuur en kennis uit de bacheloropleiding Bouwkunde (Schalkoort 2004). Verder is contact gezocht met experts op het gebied van akoestiek en installaties.

### 5.3.3 Architectuur

Veel architecten hebben maar één streven: een mooi gebouw neerzetten! Dat is ook het voornaamste motief waarmee ik bezig ben geweest. Dat is echter niet te toetsen. Daarom waardeer ik de insteek van de faculteit om alles te toetsen volgens de genoemde methode *Research by Design*. De gezette stappen in mijn ontwerpproject zijn terug te leiden op kennis die ik opdeed gedurende heel mijn opleiding. Ik maakte gebruik van referentieprojecten, zoals het Neues Museum in Berlijn, maar ook van theorieën, zoals de in 5.1.4 genoemde standpunten van prof. dr. ir. Paul Meurs. Daar ben ik uitvoerig op ingegaan in de desbetreffende paragraaf. Verder heb ik steeds criteria geformuleerd op het gebied van routing, afsluitbaarheid, sociale controle, bezonning, loopruimte, plafondhoogte, akoestiek, verwijzingen naar het verleden, et cetera. Toch ben ik niet altijd methodisch te werk gegaan, maar heb ik mij ook door intuïtie laten leiden.

## 5.4 De relatie tussen het project en de bredere sociale context

Een gebouw beïnvloedt haar omgeving, zowel ruimtelijk als sociaal. Daar wil ik in dit hoofdstuk aandacht aan besteden.

### 5.4.1 Sociale controle

Het probleem van leegstand en verpaupering van gebieden met een industrieel verleden speelt niet alleen in Utrecht zuid, maar door heel ons land en zelfs wereldwijd. Gedurende de 20<sup>e</sup> eeuw hebben steden zich enorm uitgebreid. Vroegere industrieën lagen eerst buiten de stad, maar werden door uitbreidingswijken opgenomen in de woonwijken. Dit leidde tot veel problemen in de vorm van geluidsoverlast en transporthinder. Daardoor verlieten veel bedrijven hun oude gebouwen en vetrokken naar de nieuwe stadsranden. Leegstand van de oude panden was het gevolg. Vaak worden dergelijke panden in gebruik genomen door lager gewaardeerde bedrijfsactiviteiten, zoals recyclingbedrijven en oud-ijzer-verzamelaars. Dit leidt dan weer tot veel irritatie bij omwonenden. In Hoograven geldt dit overigens ook voor de voormalige Neerlandia-fabriek, ten noorden van de ruïne van steenfabriek “De Liesbosch”.

Bij “De Liesbosch” is sinds de jaren '80 van de 20<sup>e</sup> eeuw sprake van leegstand en ernstig verval. Juist doordat het gebouw ingegroeid was en zich aan de rand van een woonwijk bevond, was er weinig sociale controle op het terrein. Het verwerd tot een hangplek en de ruïne werd beklad (zie Figuur

5.19). Er ontstond een situatie waarin toevallige voorbijgangers zich ongemakkelijk voelden. Sociale controle kan alleen gerealiseerd worden door wat met het gebouw te doen. De Gemeente Utrecht ziet het gebied dan ook als potentiële culturele locatie, en organiseerde de toneelvoorstelling die al eerder aan bod kwam. De omgeving van het geheel bevat al meerdere maatschappelijke functies, zoals een bouwspeeltuin en sportvoorzieningen. Toch bleef de ruïne op een verscholen plek tussen het groen staan. Sociale controle op de directe locatie was nog niet mogelijk. Daarop heb ik ingespeeld met mijn ontwerp.



**Figuur 5.19:** Graffiti op de ruïne.

### 5.4.2 Functie

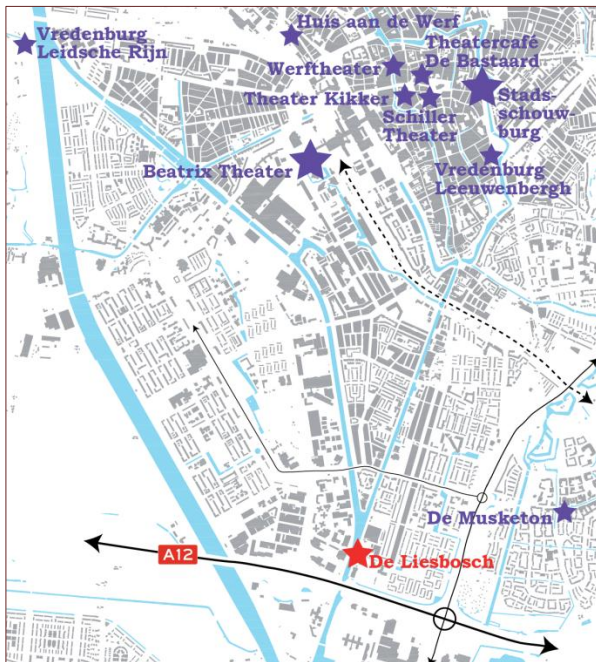
Ik ben opgeleid als bouwkundig ingenieur; niet als marktonderzoeker. Toch is kennis van de markt belangrijk om tot een mogelijke nieuwe functie van bestaand vastgoed te komen.

Bij het bepalen van een geschikte functie voor de ruïne van De Liesbosch, heb ik mij allereerst gebaseerd op persoonlijke fascinatie. Figuur 1.4 toont het gebruik van de ruïne als buitentheater. Dat is in mijn optiek een functie die recht doet aan het picturale karakter van de ruïne; deze functie werkt tevens sociale controle in de hand.

Toch ben ik na die ingeving niet gestopt. Ik heb mij verdiept in de context van Utrecht-Zuid. Ik heb allereerst geïnventariseerd welke theaters er in de omgeving liggen. Dat resulteerde in de kaart van Figuur 5.20. Ik concludeerde dat de wijk Hoograven niet over een theater beschikt. Er bevinden zich talloze theaters met verschillende afmetingen in en direct rond de binnenstad van Utrecht. De wijk Lunetten, in het zuidwesten, heeft wel een eigen theater (De Musketton). De Gemeente Utrecht wil zich graag profileren als cultuurstad, dus het is een goed aansluitende ambitie om voor elke wijk een eigen theater te stimuleren.

Vervolgens is het van belang dat er in de wijk ook daadwerkelijk vraag naar een theater is. Via een eenvoudige weg heb ik daar

een inventarisatie naar gedaan. In *Google Maps* (<http://maps.google.nl/>) heb ik de term 'theater' ingevoerd en vervolgens ingezoomd op het plangebied. Daar verschenen talloze ballonnetjes, die adressen aangeven waarop iemand woont die zich met theater of andere podiumkunsten bezighoudt. En dat gaat dan alleen nog om de personen die zich zo daadwerkelijk op *Google Maps* profileren. Er zouden nog meer personen kunnen wonen die aan dit criterium voldoen. Het resultaat van deze zoekactie heb ik in kaart gebracht in Figuur 5.21.



**Figuur 5.20:** Theaters in Utrecht-Zuid.



**Figuur 5.21:** Personen en verenigingen in Hoograven – en de omliggende wijken – die zich met theater en andere podiumkunsten bezighouden.

Op basis van dit eenvoudige onderzoek heb ik daadwerkelijk voor de functie 'theater' gekozen. Dit is dus maatschappelijk relevant.

Uiteindelijk heb ik de functie wat duidelijker omschreven:

- *Het is een wijktheater, ...*
- *... gericht op de inwoners van Hoograven (en de directe omgeving).*
- *Er komt een openluchttheater...*
- *... en een overdekt theater.*
- *Het is kleinschalig van opzet (± 100 stoelen).*
- *Het bevat een restaurant (ter ondersteuning)*

Hierbij wil ik nog wel opmerken dat mijn onderzoek dus geen uitvoerig marktonderzoek is. Om dat beter uit te voeren zouden ook enquêtes onder inwoners uitgedeeld moeten worden en zou daadwerkelijk contact met theaterverenigingen in de wijk opgenomen moeten worden. Daar was binnen dit project geen tijd voor. Wanneer dit een praktijkopdracht was geweest, zou dergelijk onderzoek onmisbaar zijn.

### 5.4.3 Betekenis voor Hoograven

Het ontwikkelen van een theater op deze plek dient meerder doelen.

Enerzijds wordt sociale controle rond de ruïne gegenereerd.

Anderzijds wordt de ruïne gebruikt voor de toekomst en onder de aandacht gebracht van het publiek. Een publieke functie leidt tot meerwaarde ten opzichte van bijvoorbeeld een woonfunctie. Een woonfunctie leidt ook tot sociale controle, maar dient geen groot publiek. Bij een publieke functie wordt het verleden – de ruïne – daadwerkelijk gezien door het grote publiek.

De kleinschaligheid van het geheel is een bewuste keuze. De ruïne is allereerst niet groot genoeg om een grootschalig theater neer te zetten. Dat is niet de belangrijkste reden om voor die kleine schaal te kiezen. De kleine schaal komt voort uit de doelgroep. In dit theater zullen vooral toneelgroepen uit Hoograven optreden, voor hun eigen buurtgenoten en familieleden. Een intieme sfeer is daar geschikt voor. Amateurtoneel vindt niet plaats in zalen met 500 stoelen, maar juist in een compact gebouw.

Er is voor gekozen om het gebouw op meerdere manieren bruikbaar te laten zijn. Het is mogelijk om zowel buiten als binnen theatervoorstellingen op te voeren. Een festival voor inwoners van Hoograven, bijvoorbeeld op Koninginnedag, zou dan ook prima op deze locatie plaats kunnen vinden.

Daarnaast is het binnentheater het hele jaar door te gebruiken. De zaal is multifunc-

tioneel, door de toepassing van een inklapbare tribune. Bij voorstellingen waar iedereen zit, wordt de tribune gebruikt. Bij een dansoefening of een tentoonstelling kan ook behoefte aan een vlakke vloer bestaan. Die mogelijkheid heb ik ook ontworpen (zie Figuur 5.22 en 5.23). Het buitentoneel is ook multifunctioneel. Er zijn 80 vaste stoelen aanwezig, maar een veel groter publiek kan rondom het podium staan op de dakterrassen en op de vlonder aan het water.



**Figuur 5.22:** De theaterzaal met uitgeklapte tribune (104 zitplaatsen).



**Figuur 5.23:** De theaterzaal met ingeklapte tribune. Hierdoor ontstaat een multifunctionele zaal met een vlakke vloer. De bovenste twee zitrijen kunnen nog wel gebruikt worden.

Het restaurant in het gebouw is ruim van opzet, zodat dit ook als ontmoetingsplek voor inwoners van Hoograven kan dienen. Verder is er een kleine vergaderzaal aan het geheel toegevoegd.

#### 5.4.4 Betekenis voor Utrecht(-Zuid)

De theaterfunctie kan binnen Utrecht-Zuid ook een andere rol spelen, die aansluit op de ambitie uit de stedenbouwkundige analyse: barrières doorbreken. Figuur 5.21 geeft al aan dat in de omliggende wijken (de Rivierenwijk in het westen en Lunetten in het oosten) ook groepen zijn die zich met podiumkunsten bezighouden. Uitwisseling van

cultureel talent tussen de verschillende wijken kan cohesie in de stad bevorderen.

Aan de overkant van het Merwedekanaal, ten westen van de ruïne, ligt een bedrijventerrein, dat deel uit maakt van Kanaleneiland. Door de toevoeging van een brug voor langzaam verkeer over het kanaal, kunnen ook de werknemers van die bedrijven bij het theater komen. Er ontstaat een aantrekkelijke lunchwandelroute. Ook zou het mogelijk zijn dat het restaurant in het nieuwe gebouw opengesteld wordt voor deze werknemers. De genoemde vergaderzaal kan door directies gebruikt worden. De wandeling naar en het bezoek aan de ruïne kan tot creatieve ideeën leiden.

De nieuwe functie – en vooral de multifunctionaliteit – doorbreekt dus grenzen die in de omgeving aanwezig zijn.

#### 5.4.5 Betekenis voor Nederland

Het ontworpen theater is via de A12 goed te bereiken – beter dan de binnenstedelijke theaters – wat het aantrekkelijk maakt voor publiek van buiten de stad. Ook kleinschalige voorstellingen met een publiek uit het hele land zouden dus op deze locatie plaats kunnen vinden. Dat is echter niet het voornaamste doel; de inwoners van Hoograven staan op de eerste plaats!

### 5.5 Mijn persoonlijke werkwijze

In de voorgaande deelhoofdstukken beschreef ik mijn werkwijze, specifiek voor mijn afstudeerproject. In de volgende paragrafen zal ik deze specifiek benoemen, om meer inzicht te krijgen in mijn houding en keuzes als ontwerper.

#### 5.5.1 Instrumenten

Als ontwerper kun je diverse instrumenten gebruiken die leidend zijn binnen het ontwerpproces. Daarbij kan gedacht worden aan vorm, functie, het gebruik van referenties, thematiek binnen-buiten, et cetera.

Wanneer ik naar mijn eigen werkwijze kijk, constateer ik dat ik altijd zoek naar bepaalde ingrediënten die het concept verwoorden. Bij mijn afstudeerproject waren dat de volgende elementen, uitgesplitst in drie thema's:

- *De vroegere bebouwing (schuurvorm: heeft invloed op kapvorm, verhoudingen, spantconstructie, materialisering).*

#### THEMA: VORM.

- *Een heldere routing via de (uitgebouwde) entree naar de beide podia (hierbij maak*

ik onder meer gebruik van schuine wanden, maar ook van de bestaande ruïne als leidend element).

**THEMA: ROUTING.**

- *Het benutten van de structuur van de ruïne, zoals hiervoor genoemd ('je kunt er niet omheen' – als een voorstelling bij wilt wonen, moet je een keer door de bogen heenstappen om in de zaal of bij het buitoneel te komen).*

**THEMA: HISTORIE.**

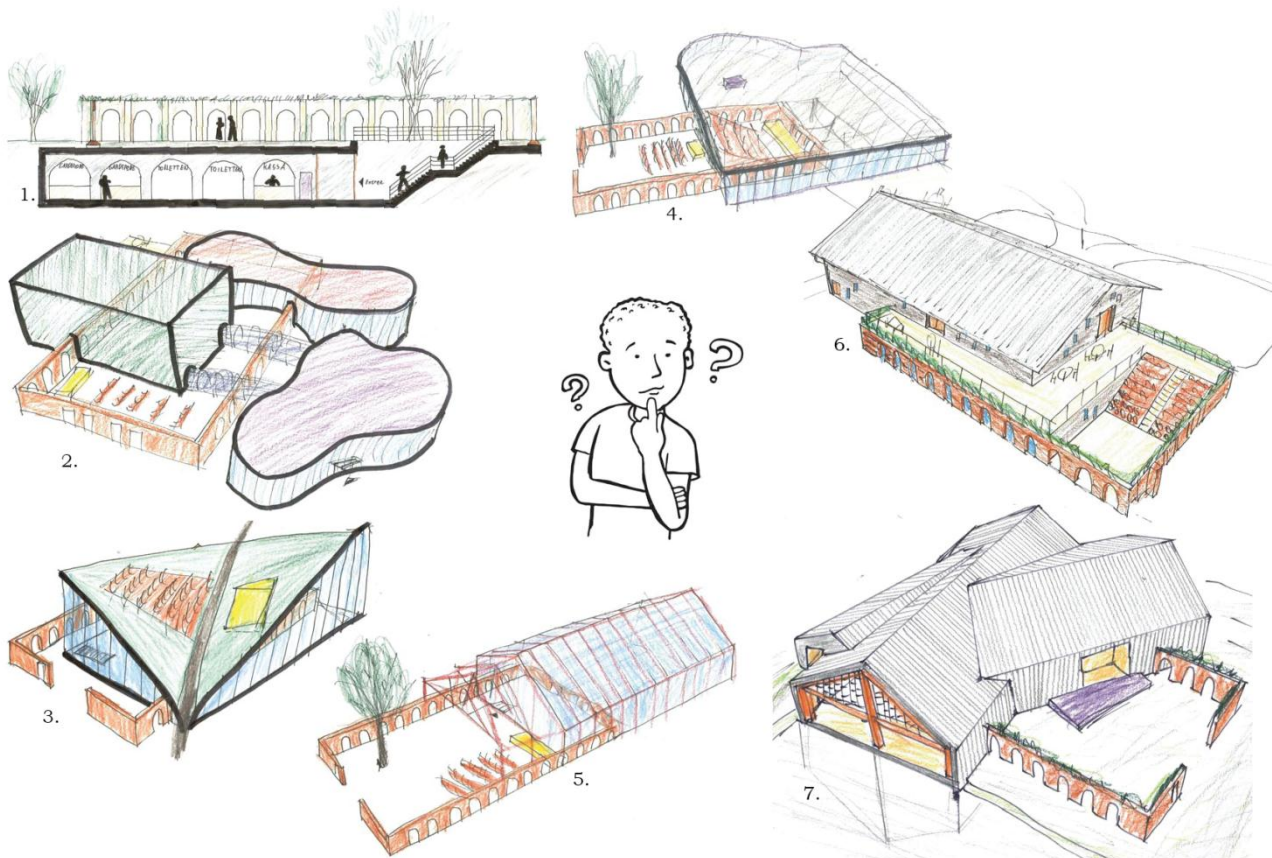
De drie thema's vertonen overigens ook veel overlap. Ik splits deze in de volgende paragraaf verder uit.

**5.5.2 Thema: VORM**

De vorm van het vroegere bouwwerk, zichtbaar in Figuur 5.2, inspireerde mij tot een nieuwe vorm: de vervormde kap, zoals getoond in Figuur 5.8, afbeelding 4. Toch ben ik niet zomaar tot dit concept gekomen. Ik heb eerst talloze andere vormen overwogen (zie Figuur 5.24). Met name bij de tekeningen rechtsonder komt de kapvorm naar voren, alhoewel op een andere manier dan bij het uiteindelijke ontwerp. Linksboven zijn juist heel andere varianten te zien, waarbij ondergronds wordt gebouwd, of nieuwe volumes worden toegevoegd die los van elkaar staan of op een andere wijze contrasteren.

De stappen die ik heb gezet zijn heel divers. Ik ben in het grootste deel van het ontwerpproces niet vormvast geweest. In het begin heb ik mij vooral beziggehouden met hoe ik om wil gaan met de oude resten, met de ruïne. Eerst overwoog ik om de ruïne onaangetast te laten en het theater er onder te plaatsen (afbeelding 1 in Figuur 5.24). Architectonisch gezien is dit geen uitdaging, omdat er vrijwel geen relatie tussen oud en nieuw is. Alleen in bouwtechnisch opzicht zou dit interessant zijn. Om die reden kreeg ik na mijn tweede peiling de opdracht om hetzelfde programma (een theater) bovengronds te ontwerpen. Dat resulteerde in vier varianten (afbeelding 2 t/m 5), waarbij sommigen een relatie met de historische vorm hebben (5 en deels ook 3), terwijl anderen afwijken. Afbeelding 2 toont een variant die uit verschillende volumes bestaat, gegroepeerd rond de ruïne. Dit oogt echter erg druk, waardoor de ruïne ondergeschikt wordt. Variant 4 heeft twee verschillende gevels, een ronde aan de wijkzijde en een rechte aan de kant van het Merwedekanaal. Een overeenkomst tussen de varianten is dat zij allemaal iets doen met het thema 'binnen-buiten'; de ruïne staat deels in en deels buiten het nieuwe gebouw. Dat heb ik bij mijn eindresultaat ook toegepast.

Uit deze omschrijving blijkt wel dat het thema 'vorm hier niet de overhand heeft. Voor variant 6 en 7 geldt dat meer. Variant 6 staat aan de basis van mijn eindresultaat.



**Figuur 5.24: Diverse ontwerpvarianten.**

Hij vertoont een eenvoudige ‘schuur’, waarvan de plattegrond exact gelijk is aan die van de ruïne. De ‘schuur’ is echter verschoven, waardoor de ruïne deels binnen en deels buiten staat; dat resulteert weer in een ruimte voor een buitenpodium. Variant 7 is ontstaan uit het voortborduren op variant 6. Het volume is 90 graden gedraaid en tevens uitgebreid met extra schuurvormige volumes. Hier ontstaat echter weer een druk beeld, vergelijkbaar met dat van variant 2.

Al met al kan geconcludeerd worden dat in het beschreven ontwerpproces het thema ‘vorm’ pas leidend werd aan het einde, alhoewel de historische contouren ook in het beginstadium al opdoken. Het eindontwerp vertoont de meeste gelijkenissen met variant 6, alhoewel er verbijzonderingen zijn doorgevoerd door de vervormingen van het volume, zonder nieuwe volumes toe te voegen.

Het thema ‘vorm’ vertoont in mijn ontwerp duidelijk overlappings met het thema ‘historie’, doordat de vorm historisch is, maar ook doordat het ontwerp van de spanten en de keuze voor hout als voornaamste materiaal gebaseerd zijn op het verleden.

Als ik dit algemener moet omschrijven, ben ik geen ontwerper die direct een vorm kiest en daar vervolgens stug aan vasthoudt. Ik kies vaak voor thema’s, zoals oud-nieuw of binnen-buiten. Door het ontwerpen van diverse vormen doe ik onderzoek, zowel functioneel (past het?) als ruimtelijk (hoe ziet het eruit?). Vervolgens borduur ik voort en benut ik ingrediënten (zoals de historische kap) om tot een definitieve vorm te komen.

### 5.5.3 Thema: ROUTING

Routing is een thema dat deels functioneel van aard is. Ik ben een functioneel persoon. Dat wil niet zeggen dat efficiency altijd de boventoon voert in mijn ontwerp. Gangen mogen breed zijn, als deze ook als verblijfsruimte fungeren. Het publiek in het ontworpen theater komt overigens helemaal niet in gangen, maar loopt via het restaurant, geleid door de ruïne, naar de podia. Voor de artiesten zijn er wel gangen aanwezig, die niet alleen functioneel zijn, maar ook het concept ondersteunen. Op Figuur 5.11 is zichtbaar dat de artiesten langs de ruïne lopen via een betrekkelijk lange gang. Dit versterkt echter het contact tussen binnen en buiten, zonder dat de artiesten en de kleedkamers daadwerkelijk bereikt kunnen worden door de toeschouwers. In Figuur 5.14 zijn de twee stromen duidelijk te zien.

Het bouwwerk is afsluitbaar. Dat geldt ook voor het buitenpodium. Dit is in mijn ontwerpproces leidend geweest voor het omgaan met de ruïne: ik heb glas in de bogen van de ruïne geplaatst, om doorgangen, zoals

in Figuur 5.15, te voorkomen. Daarmee land ik dus aan bij het thema ‘omgaan met de ruïne’, kortgezegd: ‘historie’.

Eerst vat ik het thema ‘routing’ nog kort samen: routing is voor mij als ontwerper vaak leidend. Het zegt heel veel over hoe je als gebruiker een gebouw beleefd. Daar kan ik als architect invloed op hebben. Het gebouw moet voor zich spreken; het leidt de bezoeker naar de plaats waar hij moet zijn. De route naar de podia spreekt daardoor in mijn ontwerp voor zich.

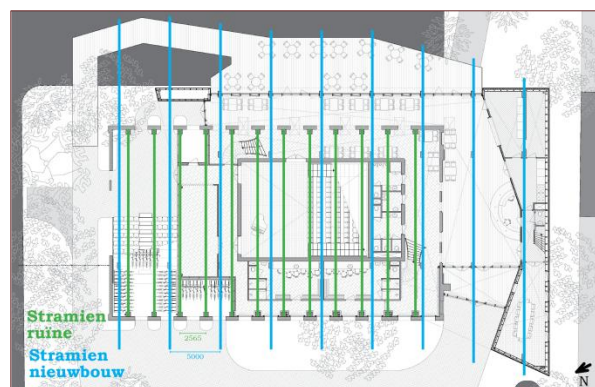
### 5.5.4 Thema: HISTORIE

De structuur van de ruïne heeft alles te maken met de routing, zoals hiervoor vermeld.

In deze paragraaf wil ik echter iets algemener ingaan op het omgaan met historie.

In 1964 werd het Charter van Venetië opgesteld. Dit gaat over het omgaan met bestaande bouwwerken. Een belangrijk punt hieruit is het reversibel maken van ingrepen in bestaande gebouwen. Bij veel monumenten wordt deze methode gehanteerd bij restauratie. In verschillende tijden hebben restaurateurs verschillende inzichten, zowel in technisch als architectonisch opzicht. Daarom is het van belang dat een ingreep teruggebracht kan worden.

Bij mijn eigen ontwerp heb ik me hier niet specifiek aan gehouden. De ruïne is geen monument. Er rest slechts heel weinig uit het verleden. Bovendien zijn er in de loop der jaren verschillende elementen aan toegevoegd en verwijderd. Daarom heb ik mijn eigen ontwerp vooral als een nieuwe stap gezien. Ik bouw het verleden niet terug. Ik voeg wel iets toe, dat in technisch opzicht verwijderd zou kunnen worden en dus grotendeels reversibel is. De funderingen van het oude gebouw houd ik bijvoorbeeld mis, want de nieuwe funderingen liggen er tussen (zie Figuur 5.25).



**Figuur 5.25:** Een oud (groen) en een nieuw (blauw) stramien, naast elkaar.

Ook de ingreep van het tegen de ruïne aan bouwen kan ongedaan gemaakt worden.

Dat is echter geen architectonisch uitgangspunt. Het volgt puur uit de gekozen technische oplossingen.

Verder heb ik er bewust voor gekozen om de in paragraaf 5.1.4 beschreven symbiose toe te passen. Daar ga ik nu niet verder op in.

Toch heb ik daadwerkelijk iets met de geschiedenis gedaan, zoals benoemd bij het thema 'vorm'.

Wat het thema 'historie' betreft, zal ik bij elke ontwerpopdracht andere keuzes kunnen maken. Een monument verdient meer respect en terughoudendheid dan een ruïne. Een ruïne leent zich veel meer voor suggestieve ingrepen, zoals de door mij ontworpen nieuwe kap, die historische elementen bevat.

### 5.5.5 Extra thema: REFERENTIES

Een ander thema dat vermelding verdient, betreft het gebruiken van referenties; andere ontwerpen. Sommige ontwerpers kiezen heel bewust voor een bepaalde stijl. Er zijn architecten die hun bewondering voor Le Corbusier niet onder stoelen of banken steken. Mijn scriptie over twee wederopbouwkerken, die werden geïnspireerd door Le Corbusier (Kroon 2010), is daar een goed voorbeeld van. De architect Van Asbeck imiteerde heel duidelijk stijliconen van de kapel in Ronchamp. Anderen doorspekken hun gebouwen met kenmerken van beroemde architecten als Mies van der Rohe of Frank Lloyd Wright.

Ik profileer mij niet als zo'n copy-paste-architect. Wat ik in mijn ontwerpen wel doe – en velen met mij – is het zoeken van referenties voor onderdelen van een gebouw, zoals materialen of organisatieprincipes. Voor het thema 'omgaan met ruïnes' heb ik al verwezen naar het Berlijnse Neues Museum, in paragraaf 5.1.4.

Mijn afstudeerproject is duidelijk geïnspireerd op het archetype van een schuur. Daarvoor heb ik diverse referentieprojecten gezocht (zie Figuur 5.26 t/m 5.29).

Deze projecten geven een indicatie van een kapvormig volume dat door bepaalde ingrepen toch een hedendaagse (21<sup>e</sup>-eeuwse) uitstraling heeft. Het Letse project '8 Blacks' inspireerde me ook voor de kleur van de materialisering: rondom bekleed met zwart hout. Voor dit zwarte hout zocht ik ook een andere referentie. Die vond ik in Het Houtblad, bij een ontwerp van Faro Architecten, voor een woning op IJburg (De Groot 2009). Bij deze woning zijn geveldelen van inlands lariks toegepast. Deze zijn 2 mm ingebrand, waardoor ze een koolzwarte kleur hebben. Deze methode is tijdrovend maar sneller – en duurzamer – dan schilderen.

Het thema 'historie' kan in mijn project ook aangemerkt worden als 'referentie', aangezien ik een historisch bouwwerk als referentie gebruikt heb.

Al met al gebruik ik wel referenties, maar nooit in de vorm van kopieën. Mijn eigen creativiteit is voornamer dan de invloed van andere architecten. En zo hoort het ook, zeker bij een afstudeerproject!



Figuur 5.26: *Zorgboerderij (Haren) – Onix.*



Figuur 5.27: *Doopsgezind kerkje (Elspeet) – Faro.*



Figuur 5.28: *Het Entreehuis (Grote Scheere) – Bureau B+B.*



Figuur 5.29: *8 Blacks (Letland) – NRJA.*

## Hoofdstuk 6: Eindproducten & Tijdsplanning

---

### 6.1 Presentatiemomenten

Het afstudeertraject is onderverdeeld in enkele presentatiemomenten. De producten die voor elke presentatie gemaakt zullen worden, zijn te vinden in Tabel 5.1, op de volgende pagina.

#### 6.1.1 P2

De eerste formele peiling (P2) werd afgenomen op 16 juni 2011. Mijn eerste ontwerp werd onvoldoende beoordeeld, maar ik kreeg de mogelijkheid om een 'reparatie' te presenteren op 30 juni 2011. Hierbij wordt een bindend studieadvies verstrekt. Mijn reparatie werd als voldoende beoordeeld, wat dus betekende dat ik door mocht gaan met het project.

De eerste presentatie bevatte een analyse, een historische beschrijving, de conclusies van mijn literatuurstudie, een waardestelling, een (opzet tot een) masterplan, een variantenstudie (zowel ruimtelijk als functioneel), een Programma van Eisen (PvE) en een schetsmatig uitgewerkt ontwerp.

Hierbij werd ook gebruikt gemaakt van een stedenbouwkundige maquette in de schaal 1:500, waarin de inpassing in de (directe) omgeving is te zien.

Bouwkundige details kregen in dit stadium nog geen aandacht.

Het ging met name om de ruimtelijke oplossing die ik gekozen heb. Allereerst koos ik voor het volledig in stand houden van de ruïne, met een ondergronds theater. Mijn feedback bestond uit de opmerking dat ik een architectonisch weinig interessant project had ontworpen. Ik zou meer aansluiting, meer confrontaties met het bestaande moeten zoeken. Voor 30 juni ontwikkelde ik dan ook enkele bovengrondse varianten met hetzelfde programma; een kleinschalig wijktheater.

#### 6.1.2 P3 en P4

Terwijl de P2 vooral onderzoekend van aard was, lag bij de latere peilingen de nadruk veel meer op het ontwerpen.

De P3 (op 3 november 2011) was een informele presentatie, waarbij geen afgevaardigde van de examencommissie aanwezig was. Hier presenteerde ik een plan dat afge-

leid was van de P2 en aansluiting zocht bij het verleden: een schuurachtig gebouw met een kap. Doordat ik in de voorgaande maanden talloze varianten ontwierp en steeds de hoofdvorm aanpaste, liep ik nog zo'n vier weken achter.

De volgende officiële presentatie (P4) vond plaats op 13 december 2011. Mede doordat ik bij de P3 al achter liep en weer veel in de hoofdvorm van het gebouw veranderde, liep ik nog steeds achter. Ik voldeed niet aan alle producten en kreeg een NO GO.

De kritiek was voornamelijk dat alles nog niet ver genoeg uit was gewerkt om te mogen afstuderen. Ik had nog geen aandacht geschonken aan thema's als akoestiek en installaties. De gevels waren nog niet uitgewerkt en ik had geen tekeningen aan de muur gehangen.

Op 8 maart 2012 – drie maanden later – presenteerde ik een veel beter uitgewerkt ontwerp, waarbij aan alle verplichte onderdelen werd voldaan. Mijn verhaal werd als overtuigend genoeg beschouwd en ik kreeg groen licht voor mijn P5 op 12 april 2012 – op mijn 24<sup>e</sup> verjaardag!

### 6.2 Eindpresentatie

De afstudeerpresentatie (P5) aan het eind van het project heeft een zeer volledige en concrete inhoud.

#### 6.2.1 Onderzoek

Het is van belang dat het onderzoek hier kort en bondig wordt gepresenteerd. Dit begeleidend rapport gaat dieper in op de onderzoeksmethodes en de ondernomen stappen.

#### 6.2.2 Ontwerp

Het bij de P4 gepresenteerde DO is nog verder uitgewerkt. Kritiek wordt verwerkt en onderdelen worden verbeterd.

Het moet een goed verzorgde presentatie zijn, die ook een leek aan zal spreken. Hiervoor heb ik namelijk diverse familieleden en vrienden uitgenodigd die geen bouwkundige achtergrond hebben.

Het eindresultaat oogt professioneel en neemt een waardige plaats in mijn portfolio in!

Peiling	Datum	Producten	Opmerkingen
<b>P1</b>	24 maart 2011	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Stedenbouwkundige analyse Utrecht Zuid (groepswerk)</li> <li>▪ Architectonische analyse Immanuëlkerk (individueel)</li> <li>▪ Bouwtechnische analyse Immanuëlkerk (individueel)</li> <li>▪ Waardestelling Immanuëlkerk (individueel)</li> <li>▪ Drie mogelijke herontwikkelingsvarianten Immanuëlkerk (individueel)</li> </ul>	Het geanalyseerde gebouw wordt niet gebruikt als afstudeeronderwerp.
<b>P2</b>	16 juni 2011	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Achtergrondinformatie (analyse)</li> <li>▪ Literatuurstudie</li> <li>▪ Waardestelling</li> <li>▪ Masterplan</li> <li>▪ Ruimtelijke varianten</li> <li>▪ Functieonderzoek</li> <li>▪ Programma van Eisen</li> <li>▪ Stedenbouwkundige schets (1:1000 / 1:500)</li> <li>▪ Voorlopig Ontwerp: plattegronden, gevels, doorsneden (1:100 / 1:200)</li> <li>▪ Maquette (1:500)</li> </ul>	<p>Individueel werk.</p> <p>Deze presentatie werd onvoldoende beoordeeld.</p>
<b>P2 (reparatie)</b>	30 juni 2011	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Bovengrondse varianten met hetzelfde programma, voorzien van een uitvoerige toelichting</li> </ul>	Reparatieopdracht.
<b>P3</b>	3 november 2011	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Plattegronden, gevels, doorsneden (1:100)</li> <li>▪ Deel gebouw: plattegronden en doorsneden (1:50)</li> <li>▪ Gevelaanzicht fragment met horizontale en verticale doorsnede (1:20)</li> <li>▪ (Principe)details (1:20 / 1:5)</li> <li>▪ Maquette (optioneel) (1:200 / 1:100)</li> <li>▪ 3D-renders (optioneel)</li> </ul>	Voortborduren op het Voorlopig Ontwerp.
<b>P4</b>	12 december 2011	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Situatietekening (1:5000 / 1:1000)</li> <li>▪ Plattegrond begane grond in situatie (1:500)</li> <li>▪ Plattegronden, gevels, doorsneden (1:200 / 1:100)</li> <li>▪ Deel gebouw: plattegronden en doorsneden (1:50)</li> <li>▪ Gevelaanzicht fragment met horizontale en verticale doorsnede (1:20)</li> <li>▪ Details (1:5)</li> <li>▪ Maquette (optioneel) (1:200 / 1:100)</li> <li>▪ 3D-renders (optioneel)</li> </ul>	<p>Definitief Ontwerp.</p> <p>Deze presentatie werd onvoldoende beoordeeld. Ik voldeed niet aan alle producten.</p>
<b>P4 (reparatie)</b>	8 maart 2012	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Dezelfde producten als bij de vorige P4</li> </ul>	Reparatieopdracht.
<b>P5</b>	12 april 2012	<ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Theoretische en thematische onderbouwing onderzoek en ontwerp + reflectie op architectonische en maatschappelijke relevantie</li> <li>▪ Situatietekening (1:5000 / 1:1000)</li> <li>▪ Plattegrond begane grond in situatie (1:500)</li> <li>▪ Plattegronden, gevels, doorsneden (1:100)</li> <li>▪ Deel gebouw: plattegronden en doorsneden (1:50)</li> <li>▪ Gevelaanzicht fragment met horizontale en verticale doorsnede (1:20)</li> <li>▪ Details (1:5)</li> <li>▪ Maquette gebouw (1:100)</li> <li>▪ Locatiemaquette (1:500)</li> <li>▪ 3D-renders</li> </ul>	Nadere uitwerking van P4 ('fine-tuning').

Tabel 6.1: **Planning en producten** (Bron: Handleiding afstuderen 2010-2011)

## Literatuurlijst & Bibliografie

---

### Literatuurlijst

- Almarcegui, Lara (2008) *Ruïnes in Nederland – XIX-XXI – Ruins in the Netherlands*, Rotterdam: episode publishers.
- Assche, Kristof Van (2004) Liever geen ruïnes – Waarom Nederlanders een afkeer hebben van verval in het landschap. In: **Blauwe Kamer** (december 2004, nr. 6), pp. 70-73.
- Auteur onbekend (2010) *Handleiding Afstuderen 2010-2011*, Delft: Faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft.
- Coenen, Jo (2006) *De kunst van de versmelting – The art of blending*, Delft: VSSD.
- Diverse auteurs (1994) *The Venice charter = La chartre de Venice, 1964-1994*, Parijs: ICOMOS.
- Groot, Hans de (2009) Kogasu Karamatsu! – Woning 2.0 Amsterdam-IJburg. In: **Het Houtblad** (november 2009, jg. 21, nr. 7), pp. 8-13.
- Kaatee, Djimmy (2011) “*De Liesbosch*” – Ruïne van de steenfabriek aan de Vaartse Rijn (analyse P1).
- Maegd, Chris de (1999) Rond ruïnes: omgaan met ruïnes getoetst aan de Tiense Begijnhofkerk. In: **M&L; Monumenten en Landschappen** (mei-juni 1999, nr. 3), pp. 2-63.
- Ruskin, J. (1988) *The Seven Lamps of Architecture*, Londen: National Trust Classics.
- Studio Utrecht (2011) *Eindverslag Stedelijke Analyse* (analyse P1).

### Bibliografie

- Auteur onbekend (2004) Hergebruik steenfabriek Plinthos Sweikhuizen – Hamers Voorvelt Nijssen Architecten, Hoensbroek. In: **Bouw** (oktober 2004, nr. 10), pp. 48-49.
- Auteur onbekend (2008) Industriamonument: Steenfabriek Gilze. In: **Heemschut** (augustus 2008, nr. 4), pp. 42-43).
- Buiter, Hans (1997) *Fabriekswerk – industrieel erfgoed in de provincie Utrecht*, Utrecht: Matrijs.
- Collette, V.M.J.A.N. (1992) Herbestemming van drie Gelderse fabrieksgebouwen. In: **Heemschut** (april 1992, nr. 2), pp. 31-33.
- Gerrits, Ir. J.M. (2007) *Dictaat Draagconstructies Basis*, Delft: Faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft.
- Henriks, Leo & Hoeve, Jan van der (2009) *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek – Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst.
- Kroon, Eelko (2010) *Baron van Asbeck – Twee Kerken – Geïnspireerd door Le Corbusier*, (Scriptie Architectuurgeschiedenis over de invloed van de Chapelle Notre Dame du Haut te Ronchamp, ontworpen door Le Corbusier, op de Paaskerk te Amstelveen en de Messiaskerk te Wassenaar, ontworpen door Ir. J.B. baron van Asbeck).
- Nijhof, Peter (2009) Nieuw leven voor de laatste Brabantse Ringoven. In: **Nieuwsbrief RACM** (maart 2009, nr. 2), pp. 12-13.
- Schalkoort, T.A.J. (2004) *Klimaatinstallaties – Integratie van gebouw en installaties*, Delft: Faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft.